

MAAOMAAVALITSUS

EESTI MAAOMAAVALITSUSTE LIIDU HÄALEKANDJA

24. VEEBRUARIL 1928. A.

Nr. 4

KUUES AASTAKÄIK

Väljaandja: Eesti Maaomavalitsuste Liit.

Toimetaja: H. Avikson.

Tellimise hind:		Toimetus ja talitus:		Kuulutuste hind:	
Aastas	Kr. 5.—	Tallinnas, Suur Roosikrantsi uul. Nr. 12.		1 lhk. Kr. 30.—, 1/2 lhk. Kr. 15.—,	
Pooles aastas	" 2.50	Telefon Nr. 4—72.		1/4 lhk. Kr. 8.—, 1/8 lhk. Kr. 4.—	
Üksik number	" —.25	Jooksev arve: Eesti Panga Tallinna osakond Nr. 609.		Omavalitsustele 30% hinnalalandust.	
1923 aastak.	" —.50			Dokumentide kaotamise kuulutused 50senti dokumendi pealt	
1924 "	" 3.—				
1925, 1926 ja 1927a.ä	" 5.—				

Ilmub 20 korda aastas, iga kuu 10. ja 25. päeval, mai, juuni, juuli ja augusti kuudel ainult 10. päeval.

SISU:

Manifest kõigile Eestimaa rahvastele . . .	Lhk.	51
Maaomavalitsused Eesti Vabariigi loomis- ja ülesehitamistöös — Heinrich Lauri	"	53
Vabariigi alustoad raskel ajal — Heinrich Avikson	"	54
Need, kes rahvat ahtmisel juhtisid tegevust kohtadel riigi loomise päevil (piltides)	"	56
Tartu maavalitsus iseseisvuse võitluse päivil — J. Jans	"	58
Omavalitsuste osa vabadusvõitlustes — E. Rosenberg	"	64
Kümne aasta eest — M. Juhkam	"	65
24. veebruar 1918. a. Tallinnas — T. Laur	"	67
Maavalitsuste tegevus arvudes		
Toitlus-kaubandusosakond	"	68
Eesti Maaomavalitsuste Liidu ja omavalitsuste tegevus	"	72
Küsimused ja vastused	"	72
Kuulutused	"	49

Eesti Maaomavalitsuste Liidu kirjastusel
on ilmunud ja temalt saada

„Maaomavalitsus“ 1923. a. k.	Kr. —.50
„Maaomavalitsus“ 1924. a. k.	„ 3.—
„Maaomavalitsus“ 1925. a. k.	„ 5.—
„Maaomavalitsus“ 1926. a. k.	„ 5.—
„Maaomavalitsus“ 1927. a. k.	„ 5.—
„Esimene Eesti omavalitsustege- laste kongress . . . . .“	2 50
Seesama omavalitsustele . . . . .“	2.—
„Sundnormide kogu maaomava- litsuste kohta“ 14 vihku à 75 s. ehk 5 vihku 3.25 s., 10 vihku 6.50 s., 20 vihku . . . . .“	13.—
„Vallavolikogude ja maavoliko- gude valimise seadus“ . . . . .“	— .20
„Eesti ravitsus ja suvituskohad“	„ —.70
„Maaomaval.“ köidetult kallimad: kooli- köide 80 s., kalingurköide 1.25 s., nahk- köide 1.50 sen.	

Sundnormide kogu maaoma- valitsuste kohta

15. vihk ilmub lähemal ajal.

16. vihk on trükis.

Tellimised saata:

Eesti Maaomavalitsuste Liidule.

Kuulutakse maksvusetaks:

1) Hjalmar Bonstorffi hobusepass, väljaantud Ravila vallavalitsusest 21. jaan. Nr. 513 all.

2) Hobusepass, väljaantud Tallinna linna Politsei I jsk. ülemalt 13. nov. 1922. a. Nr. 5 all.

3) Johan Kusta p. Leemann'i hobusepass, väljaantud Veltsa vallavalitsusest 13. dets. 1920 a.

4) August Juhani p. Saartson'i hobusepass, väljaantud Sauga vallavalitsusest 13. jaan. 1921. a. Nr. 72 all Hans Jaani p. Janson'ile.

5) Mihail Ilja p. Iljo hobusepass, väljaantud Ahja vallavalitsusest.

Ei ole veel hilja

Maaomavalitsust

1928 a. peale

ära tellida.

Ilmunud numbrid saadetakse järele.

Õnnetus käib inimesi mööda —

sellepärast hoidke, et tema Teid ootamata ei taba. — Seda teha võimaldab Teile

Eesti Omavalitsuste Kinnitus Aktsia Selts „OMA“,

kes teostab:

tulekinnitusi, elukinnitusi ja rahekinnitusi.

Seltsi põhi- ja tagavara kapitaalid üle 14.000.000 marka.

Soodsad kinnitustingimised. — Kõik kasu rahvale tagasi.

Seltsi juhatus: TARTUS, Lihaturg 7.

Omavalitsused, võtke osa Seltsi tegevusest nii aktsiate omandamise, kui ka varanduste „Oma“ seltsis kinnitamisega.

Manifest kõigile Eestimaa rahvastele.

Eesti rahvas ei ole aastasadade jooksul kaotanud tungi iseseseisvuse järele. Põlvest põlve on kestnud salajane lootus, et hoolimata pimedast orjaööst ja võõraste rahvaste vägivallavalitsusest veel kord Eestis aeg tuleb, mil „kõik piirud kahel otsal lausa löövad lõkendama“ ja et „kord Kalev koju jõuab oma lastel õnne tooma“.

Nüüd see aeg on käes.

des rahvavalitsuse alusel seisvate Eesti poliitiliste parteidega ja organisatsioonidega, toetades rahvaste enesemääramise õiguse peale, tarvilikuks tunnistanud, Eesti maa ja rahva saatuse määramiseks järgmisi otsustavaid samme astuda:

Eestimaa tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides, kuulutatakse tänasest peale demokraatlikuks vabariigiks.

Pääste Komitee.

J. Vilms.

K. Päts.

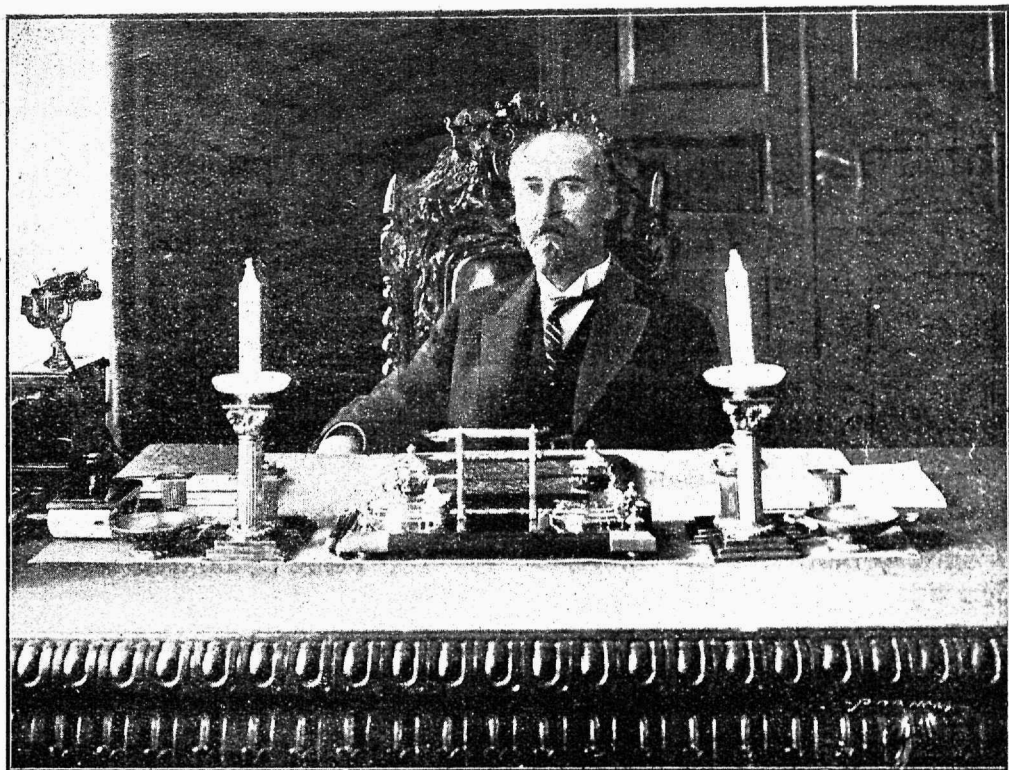
K. Konik.

Ennekuulmata rahvaste heitlus on Vene tsaaririigi pehastanud alustood põhjani purustanud. Üle Sarmatia lagendiku laiutab end hävitav korralagedus, ähvardades oma alla matta kõiki rahvaid, kes endise Vene riigi piirides asuvad. Lääne poolt lähevad Saksamaa võidukad väed, et Venemaa pärandusest omale osa nõuda ja kõige pealt just Balti mere rannamaid enese alla võtta.

Sel saatuslikul tunnil on Eesti Maapäev kui maa ja rahva seaduslik esitaja, ühemeelsele otsusele jõu-

Iseseisva Eesti vabariigi piiridesse kuuluvad: Harjumaa, Läänemaa, Järvamaa, Virumaa ühes Narva linna ja tema ümbruskonnaga, Tartumaa, Võrumaa, Viljandimaa, Pärnumaa ühes Lääne mere saartega — Saare-, Hiiu- ja Muhumaaga ja teistega, kus Eesti rahvas suures enamuses poliitiliseks asumaks. Vabariigi piiride lõplik kindlaks määramine Lätimaa ja Vene riigi piiräärsetes maakohtades sünnib rahvahääletamise teel, kui praegune ilmasõda lõppenud.

Eeltähendatud maakohtades on ain-

Praegune riigivanem J. Tõnisson.

samaks kõrgemaks ja korraldavaks võimuks Eesti Maapäeva poolt loodud rahvavõim Eestimaa Päästmise Komitee näol.

Kõigi naabririikide ja rahvaste vastu tahab Eesti vabariik täielikku poliitilist erapooletust pidada, ja loodab ühtlasi kindlaste, et tema erapooletus nende poolt niisama ka täieliku erapooletusega vastatakse.

Eesti sõjavägi vähendatakse selle määrani, mis sisemise korra alalhoidmiseks tarvilik. Eesti sõjamehed, kes Vene vägedes teenivad, kutsutakse koju ja demobiliseeritakse.

Kuni Eesti Asutav Kogu, kes üleüldise, otsekohese, salajase ja proportsionaalse hääletamise põhjal kokku astub, maa valitsemise korra lõpulikult kindlaks määrab, jääb kõik valitsemise ja seaduse andmise võim Eesti Maapäeva ja selle poolt loodud Eesti Ajutise Valitsuse kätte,

kes oma tegevuses järgmiste juhtumõtete järele peab käima:

1. Kõik Eesti vabariigi kodanikud, usu, rahvuse ja poliitilise ilmavaate peale vaatamata, leiavad ühtlast kaitset vabariigi seaduste ja kohtute ees.

2. Vabariigi piirides elavatele rahvuslastele vähemustele, venelastele, sakslastele, rootslastele, juutidele ja teistele ja kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonoomia õigused.

3. Kõik kodanikuvabadused, sõna-, trüki-, usu-, koosolekute-, ühisuste-, liitude- ja streigivabadused, niisama isiku ja kodukolde puutumatus peavad kogu Eesti riigi piirides vääramata maksma seaduste alusel, mida valitsus viibimata peab välja töötama.

4. Ajutisele Valitsusele tehtakse ülesandeks viibimata kohtuasutusi

sisse seada kodanikkude julgeoleku kaitseks. Kõik poliitilised vangid tulevad otsekohe vabastada.

5. Linna- ja maakonna- ja valdavalitsuse asutused kutsutakse viibimata oma vägivaldselt katkestatud tööd jätkama.

6. Omavalitsuse all seisev rahvamiilits tuleb avaliku korra alahoidmiseks otsekohe elusse kutsuda, niisama ka kodanikkude enesekaitse organisatsioonid linnades ja maal.

7. Ajutisele Valitsusele tehtakse ülesandeks viibimata seaduse-eelnõu välja töötada maaküsimuse, töolisteküsimuse, toitlusasjanduse ja rahaasjanduse küsimuste lahendamiseks laialistel demokratistel alustel.

Eesti! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel, kus sa vabalt ja ise-

seisvalt oma saatust võid määrata ja juhtida! Asu ehitama oma kodu, kus kord ja õigus valitseks, et olla vääriliseks liikmeks kultuurrahvaste peres! Kõik kodumaa pojad ja tütreid, ühinegem kui üks mees kodumaa ehitamise pühas töös! Meie esivanemate higi ja veri, mis selle maa eest valatud, nõuab seda, meie järeltulevad põlvkonnad kohustavad meid selleks.

Su üle Jumal valvaku
Ja võtku rohkest õnnista
Mis iial ette võtad sa,
Mu kallid isamaa!

Elagu iseseisev demokraatiline Eesti vabariik.

Elagu rahvaste rahu!
Tallinnas, 24. veebr. 1918.

**Eesti Maapäeva Vanemate
Nõukogu.**

Maaomavalitsused Eesti Vabariigi loomis- ja ülesehitamistöös.

HEINRICH LAURI

E. Maaomavalitsuste Liidu esimees.

24. veebruaril pühitseb Eesti Vabariik oma 10 aastast sünnipäeva. Käesolev aasta on seega juubeli aasta. Tagasivaade riigi ja asutuste ülesehitamise töösse, vabaduse võitlusesse ning saavutatud tagajärgede hindamine peavad aset leidma riigi iga kodaniku südames ja meeles. Igaüks meist peab aruandma oma töö tagajärgedest Eesti vabariigi ülesehitamise töös. Ka iga ametiasutus peab oma töötulemused kokkuvõtma ja silmade eest laskma mööda libiseda. Nimelt peab selguma tema tarvilikkus ja tähtsus Eesti Vabariigi asutamise ja ülesehitamise töös.

Käesolevaga tahan käsitada Eesti maaomavalitsuste, s. o. maa- ja valdavalitsuste, asutusi.

Meie omavalitsused üldse on olnud kooliks meie riigi juhtivatele tegelastele ja ametnikkudele. Omavalitsused on õpetanud valitsema ja on õpitud organiseerima. Väga paljud meie riigi ja parlamendi tegelastest on omavalitsuste koolist läbi käinud ja nende töö Eesti riigi ja rahva kasuks on olnud tagajärjerikas. Sellepärast võidigi riigi asutamise ja loomise tööd julgelt ja mehiselt ette võtta.

Kes olid need, kes Vene revolutsiooni keerus 1917 a. Vene enam-

laste vägede maad rüüstaval lahkumisel, Saksa okkupatsiooni vägede tulekul, nende maalt lahkumisel korda, julge- ja heaolekut korraldasid, toitusolude eest hoolt kandsid, Eesti rahvuslike väeosade sündimist ja organiseerimist võimsalt toetasid meeste ja igasugu varustusega? Kes olid need asutused, kes Eesti sõjaväe mobilisatsiooni tegelikult läbi viisid, Eesti kui ka meie liitlaste sõjaväge sõjaliinil ja seljataga kõige varustusega, mis Eestis saada oli, varustasid, seal juures õiguslist korda, rahvaharidust, tervishoidu, hoolekannet, põllumajandust, teede ja läbikäimisala ning toitusolusid korraldasid, arendasid ja korralikumale olukorrale lähendasid, mille tagajärjel ka vabadussõda õnnerikka võiduga lõppes ja Eesti vabariigi kavakindlale ülesehitamise tööle võidi asuda? Kes on need asutused, kes möödunud 10 a. sees rahulikkudel aastatel võimsalt tööd on teinud? Need on Eesti maaomavalitsused, maa- ja vallaomavalitsused. Need on need asutused kelle õlgadel tugeneb Eesti vabadusvõitlus ja Eesti Vabariigi ülesehitamise töö.

Nende suurt tähtsust ja tööd nagu hakkaks aga keskvalitsus ja parlament unustama möödunud 10 a. viimastel aastatel: kärbiti nende õigusi,

puudus nagu huvi maksuseaduste ümberkorraldamise alal, omavalitsuste seaduse väljaandmine ei nihkunud paigast, oldi nagu vaenulikud maaomavalitsuste vastu.

Kõik see paistis omavalitsustege lastele teravalt silma ja jättis neile nukruse tunde.

Aga nüüd, kus keskvalitsus, parlament ja rahvas enesele erapooletult ja õiglaselt aru annab, tehtud tööst ja saavutatud tagajärgedest uut jõudu, meelegandlust ja usku Eesti võimsaks edenemiseks ammutab, tohime ja julgeme loota maaomavalitsustele edaspidi kõike seda, mis seni puudus ja maaomavalitsuste töö edasiarendamiseks hädatarvilik ja vajalik oli ja on.

Olles üllatud tehtud töö ja heade tagajärgede üle, võides rahulise tundega ja täis tuleviku lootusi meie õigetes püüetes astuda Eesti Vabariigi teise aastakümnesse, võime meie, maaomavalitsustegelased, vaimus suruda üksteise kätt ja tänada vastastikku sõbraliku kaastöö eest maaomavalitsuse alal meie vabariigi õnneks ja õnnistuseks ja edaspidiseks edendamiseks. On meie omavalitsus tugev, siis on ka meie riik tugev.

Viljandis, veebr. 1928.

Vabariigi alustoad raskel ajal.

HEINRICH AVIKSON.

Eesti Maaomavalitsuste Liidu sekretär.

Pisarate meres sündis see suursündmus sekundiline naeratusega, et jälle kaduda pisarate, hirmu, veretöö, riisumiste ning vägivalda varju enne, kui ilmutada end täies hiilguses.

Tema sündi teadsid tema sünnipäeval vähesed. Eesti Vabariik sündis sarnasel suursündmuste keerdpunktil, kus võimalus puudus isegi kodanikkudele teadaanda, et

Eesti on vaba. Faktiliselt ta seda ei olnud ka. Läänepoolne osa oli Saksa okkupatsiooni vägede käes, idaserv taganevaid ja riisujaid demoraliseeritud vene vägesid täis, kui Pääste Komitee 24 veebruari 1918 a. Eesti Vabariigi väljakuulutas.

Kuigi oli üleelud aeg, kus seadusline valitsus oktoobri revolutsiooni läbi oli kõrvaldatud, kuigi oli tuntud oma seltsimeeste

valitsemist, kuigi oli teada, et võitja Saksa vägi lähedal ja oma ülesande teostab, siiski, kõige kriitilisemal silmapilgul, kus üks valitsus jalga laskis ja teine veel ta asemele ei jõudnud, astus Pääste Komitee suurema ajaloolise sammu: Eesti kuulutati vabariigiks.

Vaatamata raske okkupatsiooni peale, mis vabariigi väljakuulutamisele järgnes, vaatamata veel rängemale katsumisele, mis vabadussõja näol okkupatsioonile järgnes, on see pisarate meres sündinud vabariik õnnelikult oma 10 aastase juubeli päevani, esimese suurpäevani, jõudnud.

Selle 10 aasta esimeste väga raskete ja kriitiliste aastate sündmuste üksikasju meeldetuletades tärkab tahtmatult küsimus, mis olid need kandvad toed, mis ei lasknud ka kõige rängematel tormidel ja suurtel välisjõududel murda meie vabariigi olemasolu, mis olid need alustoad, mida ei suudetud mahamurda.

Neid tugeseid oli neli.

Esimesena tuleb ära märkida rahva enamus tahtmist. Rahva tahtmine ilma selle tahtmise teostajata, samuti ka avaldamise võimalusteta on jõuetu. Selle võimaluse loos suur vene veebr.-märtsi revolutsioon 1917 a. ja 30. märtsi määrus sellest samast aastast Eestimaa maaomavalitsemise loomise kohta.

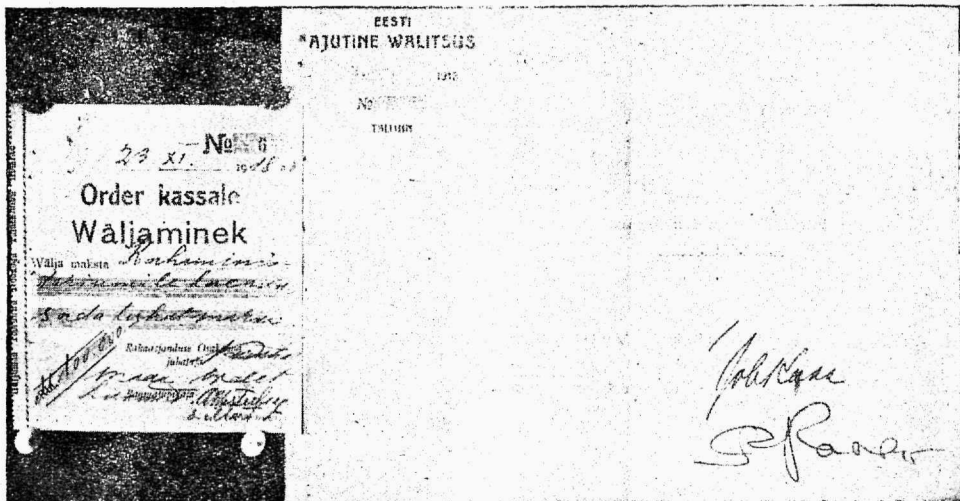
See 30. märtsi määrus andis teise tugeva alustoe rahva tahtmise kõrvale — maaomavalitsuse kubermangu nõukogu (maapäeva) ja maakondade nõukogude näol. Need omat korda andsid rahva tahte teostajad keskkohas ja kohtadel. Rahva enese poolt valitud

valitsejad said kolmandaks niisamatugevaks aluseks. Et rahvas hästi oli valinud, seda tõendab see, et valitud juhtivatele kohtadele oma ülesande auga täitsid.

Nii nagu rahvatahtmine vabariigi väljakuulutamises teostajaid vajas, nii vajas ta teostajaid, väljaastujaid, võitlejaid ja rahvahuvide eest seisjaid mitte ükski keskkohas, vaid ka kohtadel, esitajaid, kelle taga seisis rahvatahtmise, demokraatia, jõud. Seda enam neid, et keskvõim igasuguste raskuste pärast kohale ei jõudnud, et ühendusvõimalused keskkohaga puudusid. Ei oleks neid rahva enamuse tahte avaldajaid ja demokraatlise korra esitajaid kohtadel olnud, siis ei oleks ka suurte hulkade tahe avaldamist leidnud, ei suurtes poliitilistes võitlustes võoraste võimudega, ei vabadussõja toetamises. Maakonnamavalitsused ja nende tegelased said kohtadel nendeks tugevateks rahva tahteavaldajateks ja suurte tegude kordasaatjateks vabariigi asutamise ja alalhoidmise töös rasketel aegadel.

Missugust võitlust maaomavalitsused raskel ajal omariikluse eest võitlesid, kuidas nende tegelased rahva ja ta õiguste eest väljaastusid, sellest annab piltliku kujutuse Tartu maaomaval. osa vabaduse eest võitluses, mille kohta J. Jansi sulest pikem kirjeldus tänases lehes. Mujal töötati sellisama idee eest. Kuigi sündmuste käik teistsugune, põhikõla oli seesama. Mis osa maaomavalitsustel sõjaväe varustamises oli, seda näitavad arvud tänases artiklis "Maaomaval. tegevus arvudes".

Neid asjaolusid arvesse võttes võib ek-

Tõendus, millega omaavalitsused raskel ajal ka riiki aitasid.

Need, kes rahva tahtmisel juhtisid

J. Reinthal
Harjumaa

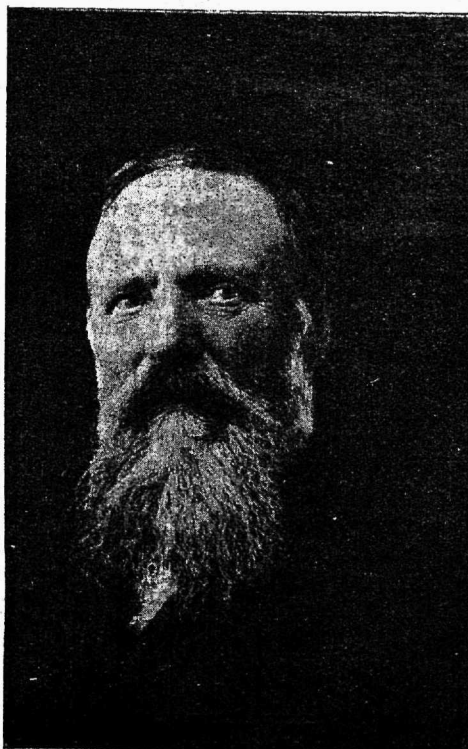
J. Sõnajalg
Järvamaa

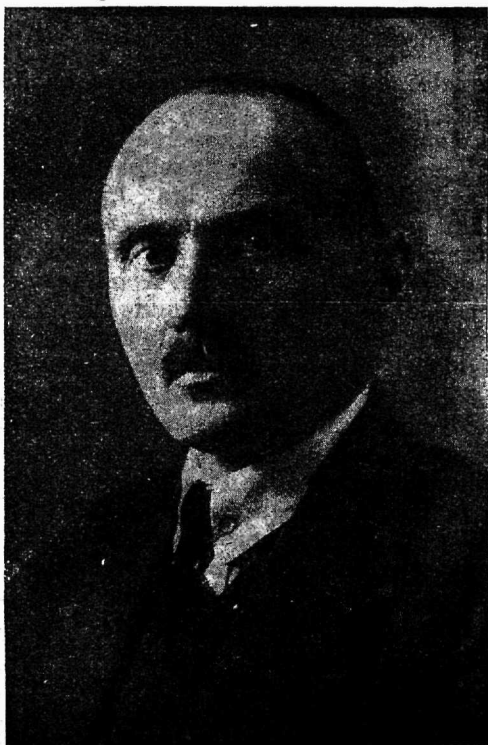
A. Saar
Läänemaa

tegevust kohtadel riigi loomise päevil.

K. Kaasik
Saaremaa.

J. Jans
Tartumaa

M. Juhkam
Kirumaa.

simatult kinnitada, et üheks tugevaks toeks omariiklusel on olnud kohapealne tugev võim maaomavalitsuse näol.

Rahva enamuse tahtmine üksi, ilma oma julgete tahteavaldajateta kohtadel, ei oleks omariiklust üleväl hoida suutnud, isegi kergete tingimuste juures mitte.

Et rahva enamuse tahtmine tema esitajate poolt keskkohas ja kohtadel õieti tabatud oli, seda kinnitab kõigeparemini vabadusõda. Kui neljas alustugi, rahvakaitsevägi, mitmel frondil, naaberriigisgi, oma vahvusega imet tegi oma vabariigi eest võideldes, siis avaldas seljatagune, olles küll aastaid juba suuresti kannatanud, oma tahtmist sellega, et andis sõjaväele kõik, mis hinge taga oli, toites selle kõrval oma piskust ka maata rahvast.

Oleks üks neist alustugedest, rahvatahtmine, maaomavalitsused, ausad tegelased ja vahva sõjavägi, puudunud, ehk oleks mõni neist alustest nõrk olnud, siis ei oleks omariikluse hoone meil püsima jäänud, siis ei oleks tänavune 24. veebr. meil rõõmupäevaks.

Kui praeguste riigimeeste hulgas vaba-

riigi hoone edasiehitajaid leidub, kes ühe neist neljast vabariigi nurgakivist, maaomavalitsuse, kui kõlbmatu kõrvale veeretada tahavad, siis otsustab ajalugu kord ka nende ehitajate ja uute nurgakivide kandevõimu üle. Tänapäev ajalooline suurpäev annab seniste nurgakivide üle aga kõigeparema atestatsiooni. Ja need, kes olid nurgakivideks siis, kui tormid puhusid ja tagasilangema pidid, võivad uhked ja enesega rahul olla: ülesanne on aega täidetud.

Uhked nende peale peame kõik olema, neid vääriliselt hindama, seda enam, et teada on, et kõik sarnased ei olnud, et oli omariikluse vastu võitlejaid, et oli neid, kes oma jõudu rahvalitsuse vastastele pakkusid juudase hõbeseklite eest.

Tahame tänase rõõmupäeva tõsist väärtust tunda, peame õieti oskama arusaada sellest määramata töö tähtsusest, mida tegid need, kes vabariigi pisarate meres sünnitasid ja ta rasketes heitlustes ja tormides alal hoidsid ja sellega tänase hiilgapäeva löid.

Tartu maaomavalitsus iseseisvuse võitluste päivil.

J. JANS.

Tartu Maavolikogu esimees.

Vene Ajutise Valitsuse, kubermangu ja maakonna komissarid andsid revolutsiooni keerus omad volitused edasi kubermangu ja maakonna nõukogude täidesaatvate organidele, õigem see läks iseenesest. Tartus kujunes asi nii, et Tartu maavalitsuse esitajad vormiliselt ka viimased Vene Ajutise Valitsuse esitajad olid: maavalitsuse esimees J. Jans — kubermangu komissari abi kohuste täitja, admin. osakonna juhataja H. Priimägi — viimane talurahva asjade komissar, kuna haridusosakonna juhataja Bach—Läti Maanõukogu volinikkude*) kutsel rahvakoolide inspektorisi ja Liivimaa rahvakoolide direktorisi „eksproprieeris“, et lätlasi mitte lasta Eesti osasse puutuvaid dokumenta ära Riiga viia ja ka raamatukogudest päästa, mis päästa oli. 1917. a. sügisel kadus Vene valitsus, tema esitajad muutusid võimu varjudeks, kellega tegelikult võidelda ei tulnud. Võitlus elu ja surma peale läks lahti tsaari valitsuse

aselele ajaloo näitelavale astuva enamlike võimuga.

Esimene avalik kokkupõrge tuli 11. nov. 1917. a. 8. nov. juhusliselt selleaegse kubermangu komissari abi hra J. Ostrat'iga kokku puutudes sai nende ridade kirjutaja teada, et Tartu Soldatite ja Töölise Saadikute Nõukogu Täidesaatev Komitee temale, Ostratile, ette on kirjutatud kubermangu komissari abi asjaajamist üle anda ja, nagu seisukord kujunenud, vastupaneku võimalust ei ole. Panin siis ka hra Ostratile ette volitusi minule edasi anda, et valitud rahva esitajana enamlastele demokraatlist põhimõtet ülevõtmise takistusena teele ette veeretada. Kirjaga 9. nov. 1917. a. nr. 4876 andis siis kubermangu komissari abi haiguse ettekäändel volitused Tartu maavalitsuse esimehele edasi. 10. nov. kell 10 hommiku ilmus Täidesaatva Komitee esitaja Suuder Laial tän. olevasse kantseleisse asjaajamist üle võtma. Kaasas oli tal juudi soost üliõpilane Furmann — Faermann, kes Eesti keelt ei osanud. Kirjast,

*) Schmidt, Tomaschewitch, Leknis.

mis sündmuse kirjeldusena 11. nov. 1917. a. Eesti Ajutisele Maavalitsusele saadetud, on näha, et Suuder'ile asjaajamist üle antud ei ole, põhjendades sellega, et Täidesaatev Komitee juhustelistest, kohalikkudele elanikkudele võerastest elementidest koos seisab, kellel mingit õigust ei ole demokraatlisel alusel rahva esitajate tegevuse vahele segada. Ajutist Eesti Maanõukogu ja Maavalitsust on ainsaks õigeks riigivõimu esitajaks tunnistanud. Samas kirjas palutakse Maavalitsuselt juhatusi edaspidiseks tegevuseks. Need juhatused jäid tulemata. Sai oma pead edasi töötatud. Peale „diplomaatilise kirjavahetuse“ enamliste asutustega, mille hulgas Anvelt'i telegramm Tallinnast ei puudu viisaka teatega, et võim nõukogudele üle läinud ja komisari amet sellepärast üle tuleb anda, sai rõhku pandud kihutustööle enamlaste vastu. 11. nov. 1917. a., see on päev peale kokkupõrkeid Suuderi ja Jea'ga — viimane võttis maakonna komissariaati üle — on Tartu maavalitsus vallavalitsustele järgmise kirja saanud (tsiteerin „Post.“ Nr. 258 11. nov. 1917. a. järele):

„Kõigile Tartumaa vallavalitsustele.

Tartu maakonna valitsus teatab sellega, oma ringkirja 26. okt. s. a. nr. 328 täiendamiseks, et ilma tema otsekohese ettekirjutuseta praegusel segasel ajal vallavalitsus mingisuguseid korraldusi maakonna omavalitsuse asjus ei teeks.

Tartus, 11. nov. 1917. a.

Tartu maakonnavalitsuse
esimees Jans.

Administratiiv Osakonna
juhataja H. Priimägi.“

See kiri oli katse vallaomavalitsustega ühendusesse jääda, märguandmteks ikka segasemaks muutuvates oludes demokraatlike keskkoha juhatusi tähele panna. Et kiri asjata ei olnud, seda tõendab kõige pealt see asjaolu, et kirjade allakirjutajad 13. nov. vangistati. Järelejäänud maavalitsuse liikmed avaldasid vangistamise vastu protesti, ikka agitatsiooni otstarbel. 17. nov. õhtul oli Bürgernusse saalis tribunaalkohtu istang lätlase Liigeri juhatusel, kus maakonnavalitsuse esimeest Jans'i süüdistati: 1) kubermangu komissari ameti üleandmise keeldumises, 2) rahvusliste vahede teravaks ajamises (Hirschfeldti allkirja peale tähenamine protestikirjas) ja 3) üleskutse avaldamises täidesaatvate komiteede vastu.

Kaitse põhjenes jälle peaaesjalikult demokraatlikele põhimõttele tugenemisel. Mõju

oli sarnane, et tribunaali esimees Liiger Jans'ile tähendas:

„Не безпокойтесь, товарищ, обижены не будете“.

Liiger ise oli ka demokraatia pooldaja. Jans ja Priimägi vabastati „Tartumaa rahva vastutusel“, kuna kohus praegu pooleli.

Maavalitsuse ringkirjade ja agitatsiooni mõju oli nii suur, et enamlased tükk aega oma maakonna nõukogu ära valida ei saanud: inimesed ei ilmunud valima. Komisar Jea ähvardas lõpuks kuulutustes valimistele mitteilmujaid kuni kolme aasta vangirooduga. Ajalehes „Kiir“ (nr. ei mäleta, kuid 1917. a. lõpul) seisis aga teade, et Tartu maavalitsus ülemusliste ähvarduskirjadega inimesed nii ära olla hirmutanud, et, näit. suures Tähtvere vallas ainult üks inimene kommunistlike nõukogu valimistele tulnud.

Vastupanek ajas, iseenesest mõista, vahekorrad teravaks. 16. dets. võeti maavalitsus jõuga üle. Ülevõtjad olid, nagu selleaegse maavalitsuse teadaandest 16. dets. 1917. a. nr. 475 vallavalitsustele näha, komisar Hendrik Suuder ühes Eesti soldatite Jakob Solli, Richard Mina ja Aleksander Kraus'ega. Kassaraamat ja stemplid olid aga veel maavalitsuse esimehe kätte jäänud. 29. dets. on siis H. Suuder järgmise kirja saanud:

„Endisele Tartu maakonna nõukogule!
Riia ul.

Palun Teid nii hääd olla ja kohe kassa raamat ja stemplid ära saata.

29. XII. 17.

H. Suuder.“

Maavalitsus saatis samal päeval Tartumaa vallavalitsustele veel ühe kommunistide vastase hoiatuskirja, mille teksti alal pole hoidunud, rikkus siis stemplid ära, et kommunistid neid kurjasti tarvitada ei saaks ja saatis nad niisugusel kujul Suuderile. Enamlased vastasid 4. jaanuaril kirja allakirjutaja maavalitsuse esimehe Jans'i arreteerimisega, kuna sekretär Jaska õigel ajal pöranda alla puged.

Kirjeldatud võitlusel on sellepoolest eriline tähtsus, et siin sotsialistid kommunistide vastu seisid ja Eesti riikluse mõtet toetasid, ärevatest aegadest hoolimata.

Maavalitsuse esimehe arreteerimisega 4. jaan. 1918. a. (vana kal. järgi) lõppes Tartu maavalitsuse enne okkupatsioonieagne võitlus enamlastega.

Kõige võitluse kõrval tehti ka praktilist tööd, mida tööpoolest mitte vähe ei olnud, kuid peasi oli enese maksmapanek aktiivse ülesastumise läbi, missuguse tegevuse vilja

võis lõigata peale Saksa okkupatsiooni aja tegevusse astumisel.

22. veebruaril 1918 a. vabanes Tartu maavalitsuse esimees uuesti vangist ja teised maavalitsuse liikmed tulid põranda alt välja. Tähtsam toiming enne sakslaste maakonda sissetungimist oli kohtade peal Saksa võimude kätte andmiseks vangistatud „punaste“ tegelaste vabastamise käsk, mis „Postimehes“ maavalitsuse esimehe allkirjaga avaldati (nr. ei ole praegu meeles, vist 24. veebr.). See otsustati, väljaminees kaalutlusest, et sarnane oma inimeste andmine sakslaste kätte, kelle nõuandjateks teadupärast kohalikud mõisnikud olid, laialiselt lepitamata vaenu oleks külvanud, eriti, kui parunitel korda oleks läinud 1905. a. peksmisi ja veresaunu korrata, mida igatahes katsuti. Praeguse Riigikohtu esimehe Parts'i ja H. Luht'i teadete põhjal said hoiatused ka naabri (Võru ja Viljandi) maakondadesse saadetud, et inimesed endid vähemalt esimestel okkupatsiooni päevade kõrvale hoiaks, eeldusel, et hirmutuseks mahalaskmised lühikest aega kestavad.

Kaua ei olnud 1918. a. kevadel Tartu maavalitsusel tegevuse vabadust. 2. märtsil 1918, a. tuli kiri:

„77 Reserve-Division 2. 3. 1918.
I a 2377

An das Dorpatsche Kreisamt.

Dem Dorpatschen Kreisamt sind alle Verwaltungsmassnahmen ausser Erledigung der unaufschiebbaren Geschäfte verboten.

Sie haben bis Montag, den 4. 3. 18 alles zur Uebergabe des Kreisamts an die Militärverwaltung vorzubereiten. *

Gez. Adams,
Generalleutnant und
Divisionskomandeur.“

6. märtsil järgnes „Bekanntmachung“, milles üteldud oli:

„Das Dorpatsche Kreisamt ist aufgehoben . . .“

8. märtsil oli ülevõtmine, mida toimetasid: leitnant Davier sõjaväe esitajana ja v. Sievers Vana-Kuustest ning v. Oettingen Luualt.

Muidugi ei maksnud nende herradega demokraatiast juttu ajama hakata. Protesti sai tehtud rahvusvahelise õiguse peale toetades. 13. märtsil 1918 a. anti kindral Adams'i asemele tulnud oberst v. Wilmis'ile vormiline seletus maavalitsuse likvideerimise pärast ära, mille kohta hra Oettingen pärast mitu korda imestust avaldanud, et miks allakirjutajaid kinni ei võeta.

Ajad muutusid 1918. a. ruttu.

11. nov. on Ajutine valitsus otsustanud tegevusesse astuda. 13. nov. on siis käsu-kiri nr. 8 Tartu maavalitsuse esimehele allakirjutatud, milles ette pannakse tegutsema hakata. Konkreetseteks ettepanekuteks olid: maanõukogu kokku kutsuda ja miilitsa organid luua. See kiri jõudis mitu päeva peale allakirjutamist Tartu. Tartu maavalitsus pidas aga juba 11. nov. nende ridade kirjutaja korteris koosoleku ära (osa võtsid: Bach, Jans, Jaska), kus otsustati ilma käsku ootamata tegevusesse astuda. Selle koosoleku otsuse põhjal ilmus 12. nov. „Postimehes“ nr. 213 järgmise teadaanne:

„Kõigile Tartumaa vallavalitsustele.

Tartu maakonnavalitsus otsustas eila, sündmuste arenemiskäiku tähele pannes, avalikult tegevusesse astuda, et katsuda mõtteta vägivalla abil rööpast väljaaetud rahva elu korraldada.

Tartu maakonnavalitsuse volitusel panen sellepärast ette:

1. Demokraatlisel (30. märtsi seaduse) alusel valitud vallavalitsused ja valla nõukogud võtku igal pool viibimata valla asjaajamine oma kätte.

2. Vilja ja muude toiduainete Saksa võimude kätte andmine tuleb kohe lõpetada. Koosolevad tagavarad tulevad valla piirides hoida, kuni maakonna uus toitluskorraldus loodud on ja juhatused saadud. Niisama ei tule rahasummasid enne maakonnavalitsuse käsku kellegele edasi anda.

3. Omakaitse korraldus tuleb vallavalitsuse juhatusel luua. Instruksioon avaldatakse lähematel päevadel.

Tartus, 12. XI — 1918.

Tartu maakonnavalitsuse esimees
Jans

Adr. Jakobi uul. 34.“

See oli krõbe kiri ja „Postimehe“ toimetuse ei olnud kindel, kas lehte korda läheb laiali saata. Tagajärg oli, et teisel päeval, 13. nov., „Postimehes“ Saksa sõjaväe võimude käsul ümber piirati ja leht seisma pandi. Sama päeva õhtul tõi keegi telegrafist*) teate, et Riistast minu kinnivõtmise käsk saabunud. Kui endine soldat ja peale selle õigusteadlist haridust saanud inimene teadsin, et normaal oludes sarnasele kirjale sõjakohus, ja väga võimalik, mahalaskmine oleks järgnenud, sellep. ei maganud ettevaatuse pärast viis ööd kodus. Päeva sai ringi käidud, muu seas isegi Saksa „Sol-

*) Kui talle need read silma puutuvad, paluks teda oma nime ja aadressi teatada.

datenrat'is" esinetud, kus mind küll „verbrecherischer Mensch" üteldi olevat. Tuleb juurde lisada, et „Maaliidu" toimetaja, ei mäleta, kas oli see Vestel või Hünerson, rahulolematust avaldas, miks kirja ka „Maaliidule" avaldamiseks polnud saadetud.

Saksa kreispäälik vastas minu üleskutsesele järgmise sisulise teadaandega, millest Luke vallavalitsuse kaudu ärakirja olen saanud:

„Amtsvorsteher von Nüggen.
den 15. nov. 1918. Nr. 707.

Luke vallavalitsus.

Postimehes 12. nov. 1928. a. on Jans'i poolt teada antud, nagu oleks tema Kreisi valitsuse juhatajaks, kellel aga ühtegi seadusliku volitus ei ole. Kreisi valitsemine on muutmata Kreisi pääliku käes. Seda on kuulutatustega rahvale teada anda.

Kreisipäälik Tartus (allkiri)
Baron Knorring

Amtsvorsteher von Nüggen."

Minu „maifest" oli aga ajaolude tõttu paruni omast mõjuvam.

Vahepeal oli teade Tartusse jõudnud, et sotsialdemokraat August Winnig, kes mõni nädal varem Tartus minule kui sotsialistlikele partei esitajale visiidi oli teinud, Saksamaa ülemkomissariks Balti maadel oli nimetatud. Tartu seltskonna esitajate pealekäimisel sõitsin siis ühes hra H. Luht'iga 16. nov. 1918. a. Riiga, et enamlaste vastu võitlemise organiseerimiseks võimalusi välja kaubelda. Neid läbirääkimisi kirjeldab Winnig oma raamatus „Am Ausgang der deutschen Otspolitik", Berlin, 1921. lhk. 41—42. See on eri peatükk, mida siin pikemalt puudutada võimalik ei ole. Winnig vassib nii mõndagi oma raamatus. Meie läbirääkimistel oli aga sedavõrt tagajärge, et 18. novembriks, enne kui Tallinna mehed kohale jõudsid, Berliinist nõusolek päralt pidi jõudnud olema üleandmist algada. Järelepärimise telegrammi teksti kirjutas Winnig 17. nov. õhtul Vöhrmanni pargi restoraani ruumides õhtusöögil, minu käest küsides, kas olen tekstiga rahul.

Võtsime (H. Luht ja mina) 18 nov. veel Läti vabariigi väljakuulutamise tseremoniist osa kui Eesti vabariigi esitajad — ainsate „diplomaatidena".

Riiast sõitsin enne üleandmise lepingu sõlmimist Tartu tagasi ülesandega võimalikke kokkupõrkeid ära hoida, mis kavatsitava uulitsa demonstratsiooni tagajärjel tulla võisid. Winnig seletas Ajutise Valitsuse esitajate ja H. Luht'i juuresolekul, et põhi-

mõtteline kokkulepe asjaajamise üleandmiseks olemas ja selle teate tõin siis kaasa. Demonstratsioon jäi ära.

Õieti oli meie Riiga sõit ise oma käe peal poliitika tegemine, sest igasugused volitused puudusid. Senini ei olnud Ajutise Valitsusega lahkuminekuid, kuid need tekkisid pea.

Varsti peale minu Riist tagasi tulekut ilmusid ühel heal õhtul Tallinnast paar Saksa herrat, kellest muud ei mäleta, kui teise mehe kuldhambaid, raekojas peetavale seltskonna esitajate koosolekule ja teatasid, et Ajutine Valitsus põhimõttelikult nõusoleku avaldanud, et Eesti sõjaväkke Saksa instruktorid võetaks ja Eesti kindralstaabi Saksa kindralstaabi ohvitser nõuandjana või koguni kindralstaabi ülemana ametisse pandaks. See teade lõi maaomavalitsuse ringkondades äreva meeoleolu. Selge oli, et niisugusel juhtumisel meie maareformist suurt välja ei või tulla. Meeleolu peegelduseks toon järgmise Ajutise Valitsusele määratud, kuid saatmata dokumendi ärakirja: „Tartu maakonna valitsus.

28. nov. 1918. Nr. 242.

Eesti Ajutise Valitsusele:

Teate puhul, et Saksa sõjavõimud Eesti Ajutisele Valitsusele nõudmine ette on pannud Saksa ohvitserisid Eesti väkke instruktoriteks võtta ja Eesti kindralstaabi oma asemikku saata, kuna Saksa valitsus muidu Eesti väele mingisuguseid sõjariistu ega sõjamoona ei anna, — otsustas Tartu maakonna nõukogu oma koosolekul 28. novembril Eesti Ajutisele Valitsusele teatada, et Eesti Valitsus niiguguseid kokkuleppeid sakslastega teha ei tohi, mitte mingil tingimisel. Esiteks oleks see Eesti asja äraandmine liitlaste ees ja teiseks oma rahva huvide äraandmine Balti parunitele. Eestis ei leidu mingisugust väge, kes Saksa ohvitseride juhatusel võitleks. Kui keegi minister selle poolt välja on ästunud, peab ta kohe ametist lahkuma.

Tartu Maakonna Nõukogu
koosoleku juhataja A. Bach,

Sekretär: R. Jaska."

Kirja originaal on Tartu maavalitsuse arhiivis minu käega tehtud märkusega: „Ärasaatmata". Peale nõukogu koosoleku palavuse jõudmise otsusele, et sarnasel toonil kirjutatud kirja Valitsusele ära saata ei või. Kuid seisukoht tehti Ajutisele Valitsusele teatavaks ja see lõi jaheda vahekorra, mis lõpuks kuni nende ridade kirjutaja tagandamiseni maakonna valitsuse esimehe ametist viis.

Vahe peal arenes rahvaväe mobilisatsioon, mille tagajärgi näitab järgmine dokument:

E. A. V.

Tartu Maakonna
Rahvaväe-Komisjon.

4. veebr. 1919 a.

Nr. 85

Tartus.

Tartu Maakonna
Valitsusele.

Rahvaväe-Komisjon teatab, et kuni enamlaste süü tulekuni, s. o. 21. detsembrini 1918. a., Rahvaväe-Komisjonis 4683 meest arstliselt läbivaadatud on. Nendest on rahvaväkke vastu võetud ja Registreerimise Büroole põlku saatmiseks ära antud 2682 meest.

Esimehe k. t. (allkiri).

Sekretär (allkiri)."

Kui nendest kümnes osagi võitluse võimeline vägi oleks olnud, siis enamlased Tartut poleks vallanud.

Esimeses joones andis ennast tunda varustuse puudus. Sakslased, kellel Winnigi andmete järele (vaata mainitud raamat lhk. 47) 1918. a. novembri esimesel poolel veel umbes 2 divisjoni väge põhjapool Tartut seisis, midagi ei annud. Nende esitajad käisid järjekindlalt raekojas nõندانimetatud informatsiooni koosolekutel, ajasid mõnusat juttu ja see oli kõik. Lõpuks hakkas teateid tulema, et sakslased sõjariistu ennem uputavad, kui eestlastele annavad, muu seas pidi mitu koormat Elva järve visatud olema, siis otsustas üks osa kooskajajatest midagi ette võtta. Liiga saamatu ja loid näis muu seas sõja võimude tegevus. Sai radikaalsemat tooni võetud. Selle tagajärg oli, et „Postimehe“ toimetuse kaudu raudteelasi Tartu maavalitsusesse juhiti, kes ette panid sakslaste sõjamoona ja muu kraami väljavedamisele tõkkeid teha raudtee streigiga. 1918 a. 13. detsembril õhtul ilmusid siis minu korterisse Jakobi tän. 34 Tartu linnapea abi J. Lehmann (sots. endine sunnitööline) ja Tartu jaama kommandant A. Luiga (praegu Rügikohtu prokuröri abi), kes ette panid otsustavat sammu teha. Mina kui Ajutise Valitsuse volinik ja maavalitsuse esimees, pidin märku andma. Mõlemate nimetatud meeste pealekäimisel kirjutasin siis streigi väljakuulutamise telegrammi valmis. A. Luiga läks sellega raudtee jaama, kuna J. Lehmann meie sõjaväe ja politsei ning linnavalitsuse esitajaid kokkukutsuma läks, et neid hoiatada ja nõupidada, mis edasi teha. Koosolek oli raekojas kesköö ümber.

Keegi iseäralist pahameelt ei avaldanud, peeti koguni aru, kuidas raudtee liikumist Tartu-Valga vahel lõpulikult takistada. Kavatseti mõnda silda õhku lasta, milleks aga lõhkematerjal puudus. (E. Joonas'e kaunu sai hiljem isegi enamlastega ühendusesse astunud, kellel pidi dünamiiti olema). Teisel päeval otsustas Tartu maavalitsus streigi ettevõtte finanseerimiseks raha anda nii palju kui hädasti tarvis läheb. Minule anti kohe 3000 marka, praeguse kursi järele ehk umbes 60.000 marka. See raha läks Tartusse jäänud masinistidele päevarahaks ja mujale. Ka divisjoni ülem Limberg andis raha. Luiga oli kassapidaja.

Raudtee streigi väljakuulutamise põhjusteks olid:

1) sõja ja muu materjali, esimeses joones raudtee veereva materjali väljaveo takistamine;

2) selgusetu ja äraootava seisukorra lõpetamine, mis eriti meie rahvaväe demoraliseeris;

3) raudtee ja telegraafi ning telefoni ühenduse Tallinnaga jalule seadmine, mida sakslased takistasid;

4) sõjamoona ja sõjariistade sakslaste käest väljapressimine.

Viimase punkti teostamiseks oli muu seas kavatsus Kärknast läbisõidul põhja pool Tartut seisvat Saksa soomusrongi rööbastelt maha lasta, missugune katse ka tehti ja hoopis ootamata põhjusel nurja läks: keegi oma inimene, kes juhusliselt raudteed mööda läks ja asjast ei teadnud, teatas rööbaste lahtikruvimisest jaama.

Streigi käigu ligem kirjeldamine on siin ruumi puudusel võimatu. Oli dramaatilisi ja ärevaid momente. Tähtsal määral saadi otstarbe kätte.

Omavalitsuse tegelaste keskel ei olnud sõjaväe juhtide vähese aktiivsusega rahul. 18. dets. läksin siis kadunud A. Bach'iga raudtee jaama, palusin telegraafi otseühenduse Tallinnaga ja kandsin Tallinna jaama komandandi kaudu sõjavägede ülemjuhatajale Laidonerile asjade seisukorra, nagu see meile näis, ette, paludes energilist, aktiivset juhatajat ja sõjariistu Tartu saata. Kahjuks ei jätnud ma Morse linti omale mälestuseks selle kohta, mis üteldud sai. Ei tahtnud kohalistele telegraafi ametnikkudele teatavaks teha, millest jutt oli, sellep. telegrafeerisin oma käega ilma lindita (kui endine Morse süsteemi telegrafist oskasin aparaadiga ümber käia). Laidoner vastas 19. nov. järgmise telegrammiga:

"Tartu Maakonna Valitsuse
Esimehele ja P. Limbergile.

Tallinnast nr. 585. 19. kell 10,40.

Sõjariistad ja sõjamoos on polkovnik Limbergile saadetud. Tartu peab ennast ise ja oma sõjavägesid organiseerima. Nõrgad punaste salgad tungivad ainult sellepärast edasi, et meie ennast küllalt energiliselt ei organiseeri. N 280. Laidoner."

Juurde peab lisama, et sõjamoos ja sõjariistad Viljandi kaudu olid saadetud.

Vahepeal oli aga Tartu evakueerimine käsil. Seda pidi toimetama Tallinnast saadetud sõjaministri volinik „oberst“ Allas. Tema tegi ka sõjaministri volitusele kokkuleppe raudtee streigi lõpetamise üle, streigi juhte kõrvale tõrjudes. Mul on aga käepärast kirjavahetusest ärakirjad, mille järele Allas vale ohvitser on olnud ja okkupatsioonil ajal Tartu kreisipääliku juures teeninud. Ta ei evakueerinud ka midagi. Veel viimasel õhtul enne sõjavägede staabi Tartust lahkumist leidsiu kodu tulles oma ootamise toast maavalitsuse liikme hra Priimägi (praegu Mustvee rahukohtunik) ühe ohvitseriga (teenib vist praegu Viljandis), kes nelja suurtüki äraviimiseks hobuseid nõudis. Mina vastasin äritatult, et mis kuradi vägi see on, kes ei tea oma suurtükka evakueerida ja need vaenlase kätte jätab. Tema vastas samas toonis, kuid lõpuks vabandasime vastastikku ja kirusime Allast.

Mina isiklikult lahkusin mõni tund varem staabi lahkumist Tartust, sest maavalitsusesse oli iseseisvate sotsialistide kaudu teateid tulnud, et kohalikud kommunistid mind kui kihutuse meest Vene kommunistide kätte andmiseks tahavad kinni võtta. Teised maavalitsuse liikmed jäid veel linna.

Viljandisse jõudes oli 24. dets. 1918. a. raekojas nõupidamine kindral Laidoneri osavõtul, kus harutati omavalitsuse tegevlaste mitterahulolemist seniste Tartu sõjajõudude juhatajatega. Järgnes kolonel Puskari nimetus. Kuid peale selle oli siis üks huvitavatest mõtteavaldustest Eesti vabaduse sõja iseloomu kohta. Laidoner leidis, et see on klassisõda ja tuleb teda kui sarnast organiseerida ja pidada. Sõjaväkke tuleb ainult jõukate kihtide esitajad võtta, kuna proletariaat tuleb terroriga vaol hoida. Ma ei mäleta mitte, kas peale minu veel keegi sarnasele arusaamisele vastu vaidles. Hiljem kolonel Puskari juures tegi seda ka Einbund. Meie leidsime, et klassi sõda lootuseta on ja alanud võit-

lus peab rahvuslise sõja iseloomu omama, Vene-Eesti sõja iseloomu. Muidu oleme kadunud. Muu seas küsisin Laidonerilt, mis põhjustel sõja ajaloolased leiavad Prantsuse revolutsiooni vägede, kes esialgu ka distsipliinita olid ja laiali jooksid, ümbermuutmist Napoleooni raudseteks vägedeks teostunud olevat. Laidoner vastas, põhjusteks olid: saagi himu rahuldamine (lasti röövida), siis sõjaline kuulsus ja suurel määral ka revolutsiooniline ja rahvusline vaimustus. Selle peale arvasin mina (nüüpalju kui mäletan, teised juuresolejad väikisid), et ka Eestis tuleks rahvuslist momentu esile kanda, kõige pealt aga selle eest hoolitseda, et enamlastelt maareformi ja muul alal kihutusainet ära võtta. See on ajalooline kurioosum, et nüüviisi kindralid tegid klassisõda, kuna sotsialistid (minu seisukoht oli täiel määral Tartu maavalitsuse ja nõukogu seisukoht) rahvuslist sõda propageerisid. Loomulik, et klassisõja mehed meie mõisnikkudega ja Vene valgetega ühist väerinda pidid tahtma, teistviisi ei olnud klassisõja organiseerimine mõeldav. Kuid Koltshaki ja Denikini saatus näitab, mis klassi sõjast välja oleks tulnud.

Klassisõja teostamise alusel tuli siis jaanuari kuus 1919. a. Tartu maavalitsuse ning sõjavägede ülemjuhatus vahel terav kokkupõrge, mis avalikult väljendus Eesti Maanõukogu esimehele ja Eesti Ajutisele Valitsusele saadetud protestis*) hulgaliste kinnivõtmiste vastu Tartumaal (avaldatud ajalehes „Sotsiaaldemokraat“ nr. 46—1919 a.). See oli suur poliitiline meelevaldus ja on õige, et lõpuks rahvuslise sõja põhimõtte läbi läi. Ideoloogiliselt kaotas Ajutine Valitsus omavalitsuste vastu. Ka komisaride instituudi võitlesid maaomavalitsused siis maha, mis oli jällegi demokraatlike põhimõtte võit.

Mainitud poliitiliste aktsioonidega lõppes Tartu maavalitsuse suurpoliitikasse segamine, kuna Asutav Kogu tegevusse astus. Tartu maavalitsus täitis peale selle oma tegelikka ülesandeid vabadussõja kestvusel rahuloldavalt. Igapäevase töö kirjeldus võiks ka nii mõndagi huvitavat pakkuda. Kuid ma olen nii kui nii juba ruumi liiga palju tarvitanud. Lisan ainult juurde, et ülaltoodud sündmuste kirjeldus täiesti ajaloolisele tõele vastab, kui juhuslikud eksitused, mida praegu ei märka, mahaarvata.

*) Ainult maavalitsuse liige praegune professor Mägi ei kirjutanud mainitud protestile alla.

Omavalitsuste osa vabadusvõitlustes.

Jooni Viru Maavalitsuse tegevusest Vabariigi loomispäivil.

E. ROSENBERG.

Viru Maavalitsuse liige.

Vabariigi 10. aastapäeva pidulikkudel silmapilkudel on meie esimeseks pühamaks kohuseks sügavas tänutundes meeletuletada meie rahvaväge, selle juhte ja riigitegelasi, kes suure ohvrimeelsusega riigi loomise ning selle ülesehitamise töödest osavõtnud. Paljud neist tegelastest on langenud võitluses, suurem osa aga viibib meie hulgas juubelpäeval. Au langenuile, sügavam lugupidamine meie hulgas viibivaile kangelastele!

Meie oleksime aga ülekohtused, kui eeloleval pidupäeval unustaksime need asutused ja tegelased, kelle osa vabadusvõitlustes väliselt mitte väga silmaterkav, sisult aga võrattu tähtsusega. Need on meie maa- ja linnaomavalitsused. Võib täie teadvusega kinnitada, et kui need asutused Vabariigi loomispäeval, kus keskvalitsuse ja sõjaväe aparaat oli alles korraldamata, ei oleks omal algatusel eneste peale võtnud riikliste ning sõjaliste ülesannete täitmist, siis kogu meie vabadusvõitlus hoopis teisiti oleks võinud lõppeda. Ei ole sellepärast üleliigne, kui Vabariigi 10. aastapäeva puhul meele tuletame ka omavalitsuste osa riigi loomisel. Tegutsedes Vabariigi algusest peale ühes piiriäärises maaomavalitsuses, katsun meeletuletada mõned üksikud momendid selle omavalitsuse tegevusest tollel raskel, ühtlasi aga huvitaval ajajärgul.

1918 a. sügis Virumaal. Vormiliselt pühib Tallinnas küll uus Ajutine Maanõukogu ja -valitsus, kuid Eestimaa nõukogude täidesaatva komitee juures oleva sõjarevolutsioonilise komitee komissari Viktor Kingisepa käsul asuvad enamlaste poolt asutatud „maatameeste ja töörahva nõukogud“ punakaarti abil, mis Tallinnast kohale saadetud, vallavalitsusi ja mõisaid üle võtma. Maavalitsus püüab seda takistada ja kui 15. novembril Maanõukogu Tallinnas püstitäakidega laiali aetakse, tunnistab Viru maavalitsus ennast 17. novembril ainukeseks kõrgemaks võimuks maakonnas. Ühtlasi jätkab ta võitlust kasvava enamlusega ning laguneva 49. vene jalaväe korpusega, mille soldatite salgad tegutsevad tõsiste röövlisalkadena,

riisudes maal vilja, heinu, kartuleid, hobuseid, kariloomi, sigu, lambaid ja isegi raha. Maavalitsuse nõudel saadetakse Tallinnast Eesti sõjaväelasi. Need Eesti ohvitserid ja sõdurid, kellest hiljem vormeeriti 4. polk, saadetakse otse Maavalitsuse käsutusse ja viimane muutub tegelikult sõjastaabiks, kes võis teha ja tegi, mis heaks arvas, ilma et Tallinnast mingisugu juhtnööre oleks saanud. Nii tegutseb Maavalitsus 1917 a. sügisel Virumaa kodanikkude elu ja varanduse kaitse alal energiliselt 13. detsembrini, mil ta enamluse laienele enam vastu ei suuda panna ja tema tegevus vägivaldselt katkestatakse. Maad hakkavad valitsema töörahva nõukogud.

24. veebruari hommik 1918 a. Rakveres. Enamlased on saksasõjavägede kartusel öösel linnast lahkunud, kaasa võttes rea Eesti seltskonnategelasi. Ühtlasi on saabunud Tallinnast linna komandandi abi Kärrik'u allkirjaga telegramm iseseisvuse väljakuulutamise üle. Maavalitsuse esimees M. Juhkam ühes asjaajaja A. Areniga asuvad kohe Karl Jakobsoni korteris Palvemaja mäel telegrammi ja manifesti sisu paljundamisele. Lõuna paiku käivad hektograafil paljundatud eksemplaarid linnas juba käest kätte. Järgmisel päeval on Maavalitsus, kelle tegevus üle kahe kuu oli katkestatud, jälle ametis. Tegutsetakse jällegi täiesti iseseisvalt. Määratakse ametisse maakonna miilitsaülem (A. Aren) ja maakonna kohtunik (T. Kalbus). Korraldatakse sõjaväge kodanikkude ja nende varanduse kaitseks põgenevate vene soldatite salkade vastu. Ja kuigi juba järgmisel päeval Saksa okkupatsiooniväed linna asuvad ning 24. märtsil Maavalitsuse tegevuse vormilikult katkestavad, jäävad Maavalitsuse liikmed kohalikkude tegelastega valdades ka edaspidi ühendusse, õhutavad neid truuks jääma Eesti Ajutise Valitsuse ringkirjas Nr. 1 avaldatud põhimõtetele ning hoiatavad neid mõisnikkude ja teiste Saksa tegelaste libedate meelituste võrku langemast. Ja kui Eesti polgud sakslaste poolt likvideeritakse, siis hak-

kavad maavalitsuse tegelased ühes sõjaväelastega pöranda all salajast sõjaväe korraldust looma.

Maavalitsuse pörandalusest tööst okkupatsiooni ajal ja viimase võimu langemisest oli mul juhuse pikemalt kirjutada „Maavalitsuses“ Nr. 11-12, 1927 a.

* * *

Novembri kuu keskpäevad 1918 a. Vaevalt on Maavalitsus saanud asjaajamise okkupatsiooni võimudelt üle võtta, kui algab Narva tagant enamlaste pealetungimine. Sõjalised sündmused arenevad siin nii suure kiirusega, et Ajutisel Valitsusel on võimata riigipiiri kaitseks vastu panna korralikku sõjaväge. Puudub alguses isegi üldine sõjategevust juhtiv apparaat. Ainukeseks enam-vähem üldiseks keskkohaks Viru rindel vabadussõja esimestel nädalatel, kuhu niidid kokku jooksevad ja kust tarvilikud korraldused tehakse, on Maavalitsus. See on tegelik sõja staap, kus peaaegu alaliselt nõupidamisel istuvad koos M. valitsuse esimees M. Juhkam, teised valitsuse liikmed ja maakonna kaitseliidu ülem, pärastine 5. polgu ülem kindr. st. polkovnik Reek. Hulk öid saadetakse siin riietes mööda, tukutakse laudadel ja pinkidel, kust telefon aegajalt äratab.

Varustuse ja sõjamoona saamiseks asutakse läbirääkimistesse Saksa sõjaväe ülemusega. Peale mitmekordset pealekäimist saadi sealt minimaalne arv püsse ja muud varustust.

14 nov. Nr. 22 kirjaga teatab maavalitsus olukorrast piiril sõjaministrile ja palub selle kaitseks rutuliselt tavilikku sammu astuda. Tallinnast (kindr. Pöder) soovitakse maad kaitsta oma jõududega, milleks Ajutise Valitsuse poolt 16 novembril kuulutatakse välja vabatahtliste mobilisatsioon. See ei anna tagajärgi ja 24 novembril kuulutab Maavalitsus omal algatusel ja vastutusel välja 21—24 aastaste kodanikkude sun-

dusliku mobilisatsiooni. Sundusliku mobilisatsiooniga tuleb mehi kokku märksa rohkem ja need koondatakse kõik 5. polku, kus polk. Reek neid korralikku-deks roodudeks välja õpetab.

Kogu vabadussõja esimestel päevadel on liinil tegutsevatel väeosadel raske ühendust pidada Tallinnaga ja sealt saada tarvilikke juhtnööre. Teated sõjategevuse arenemisest antakse harilikult liinilt Maaomavalitsusse, kuna viimane nende põhjal Tallinnat informeerib, tehes sinna tarvilikke ettepanekuid. Nii selgitab M./valitsus kirjaga 28 novembrist Nr 931 Ajutisele Valitsusele pikemalt olukorda ja nõuab sõjaväljakohtute sisseseadmist, et piiri panna vastuhakkamistele sõjaväeosades, telefoni ja telegraafi liinide purustamisele ja teistele korratustele. Selle peale tuli 29. novembril M./valitsuse esimehe nimele kindr. Larka'lt järgmine telegramm:

„Ajutise valitsuse poolt eila Virumaa-konnas sõjaseadus väljakuulutatud, seadke tarvilised kohtud sisse ja teatage selle üle kindral Tõnissonile“.

See telegramm näitab, et ka Ajutine Valitsus Maavalitsusega arvestas kui sõjaväelise asutusega, kellele võidi anda täita isegi sarnane vastutav üleanne, kui on seda sõjaväljakohtute sisseseadmine.

* * *

Eks räägi eeltoodud katkendid selgel keelel omavalitsuste tähtsustest meie vabadusvõitluses. Ja kui kunagi kirjutatakse vabadussõja ajalugu, siis ei saada mööda seal selle küsimuse põhjalikust valgustamisest. Nüüd, Vabariigi 10. aastapäeva pidulikus meeles, omavalitsustegelased, ärgem alahinnakem omavalitsuste osa riigi loomisel. Meil on põhjust täie rahuldustundega vaadata tagasi oma tööle möödunud kümne aasta jooksul ning võimalus sealt ammutada julgust ja jõudu püsivaks tööks Vabariigi julgeoleku edaspidiseks kindlustamiseks.

Kümne aasta eest.

„Landratid“ ja . . . telefonipreilid.

M. JUHKAM.

Riigikogu sekretär.

Ei maksa pea kunagi pidutseda ainult pidutsemise pärast. Küll on aga kõigil küllalt põhjust kord aastas seisatada ja tagasi vaadata, eriti veel tänavu, aastal 1928.

Kui nüüd 24 veebruaril kusagil olla tahan, siis seal, kus olin kümne aasta eest, omavalitsuste inimeste hulgas.

Mõned üksikasjad hakkavad meelest juba kustuma. Teised on alalhoidunud nii teravalt, just kui oleks 24. veebruar 1918 olnud eile või üleile.

Eesti iseseisvuse väljakuulutamine ei olnud okkupatsiooni võimudele midagi muud, kui ootamata, piinlikult raske vahejuhtumine, mida oli vaja iga hinna eest surnuks vaikida. Aga ka kõrvalistemas maanurkades teati, et oli midagi sündinud, mida ei ole sündinud tõsiasja autorid tagasi võtnud või tühistanud. Järjekult oli kaks leppimata vastast, järjekult pidi midagi veel sündima. Varem või hiljem. Seega oli iseseisvuse väljakuulutamisel Eestis, maal, peale muu ka määratu suur psükoloogiline tähtsus.

Saksa okkupatsiooni võimud ei võinud Eesti iseseisvust, Eesti valitsust tunnustada. Vastasel korral ei oleks nad olnud need, kellena neid tundsimine. Nad ei võinud tunnustada ka üldvalimiste läbi saadud omavalitsusi. Aga et viimased olid kohal ja jäid kohale, siis ei olnud nähtavasti sugugi kerge ka neid surnuks vaikida.

Okkupatsiooni võimude üheks esimeseks üleskutseks oli krahv Kirchbach'i oma 18. veebruarist 1918 a., mille üks lõige kõlas järgmiselt: „Mina palun kõiki valitsusi nii kui landratid, maakonna-saadikuid, kihelkonna eestseisja herraid ja valla-vanemaid, uuesti jälle oma tööle hakata“. Veidi hiljem kordas mäletavasti sedasama ja isegi ligikaudu samade sõnadega kurikuulus Seckendorf.

1918 a. Eesti keel ei olnud midugi 1928 a. Eesti keel, ja ka Eestikeele mõistjaid oli siis palju, palju vähem kui praegu. Aga ka juba siis oli Kirchbach'i-Seckendorfi keel teisest ilmast. See oli harimata opmani armetu keel, mis oli Eesti lugejale täitsa võõras. Juba selle keelega andsid okkupatsioonimehed endid otsekohe ära.

Tekkis halenaljakas seisukord. Maad valitsema pidid hakkama siit peale „lantratid, maakonna-saadikud ja kihelkonna eestseisja herrad“, aga maakonna- ja vallavalitsused jätkasid oma tööd, nagu poleks midagi juhtunud ja „päriherrad“ ei ilmunud ega ilmunudki. Alguses pöörasid isegi Saksa sõjaväe võimud korda paar-kolm, nagu kord ja kohus, maakonnavalitsuse poole. Hiljem märgati eksitust ja hoiduti seda kordamast.

Korteri kriis oli ka Rakveres sel ajal äärmiselt terav. Ja äkki leiti rabav trikk: Saksa sõjaväevõimud vajada maakonna-

litsuse ruumisid 6 tunni jooksul. Arvat¹ muidugi, et saadakse ruumid kohe kätte ja maakonnavalitsus uusi enam ei leia. Paari — kolme tunni pärast näitas aga maakonnavalitsus sõjaväelastele kätte suuremad ja paremad ruumid, kui tal endal olid ja ütles sakslastele, kellega ei olnud sel ajal katkenud veel igasugused sidemed: „Kui tahate meist lahti saada, siis talitage otsekohele. Asi väärneb seda, et nõutate vähemalt vastava otsekohe korralduse“. Kõhatas ja vaikus.

Kõige teravamini tundus ühenduse puudus valdadega. Kuid pea käis oma post kord, kaks nädalas õige korralikult. Ja alles pärast seda, kui maakonnavalitsus oli vallavalitsusi ringkirjaliselt hoiatanud andmast mingisugusid allkirjasid, mis puudutavad maa saatust ja soovitavad juhatama niisuguste allkirjade nõudjaid Maapäeva poole, — alles siis sai „mõõt täis“. Alles siis ilmus kohalik vanem Saksa sõjaväelane maakonnavalitsusse ja seletas, et viimase tegevus olla nüüd lõppenud („hört auf“).

Maakonnavalitsuse asemele ilmus Freishauptmann. Vene isevalitsuse aegseid landratiseid ei suutnud või julenud elustada isegi Seckendorf.

Ühenduse, posti, puudumisest ideede asotsiatsioonikauda telefonijuurde. Sümpaatilised inimesed see telefoni personaal! Nad teenisid Eesti riiki juba selle alguspäevilt pisukese palgaga haruldaselt trüilt. Vahel südaõõsi tundus, nagu puhkaksid kõik peale kolme: kõneleja, telefoni preili ja kuulaja.

Enamlased põgenesid Rakverest öösel vastu 24. veebruari. Vaevast astusin maakonnavalitsuse ruumi, kui telefoni keskjaamast teatati, et enamlased on nende sisseseade põhjalikult purustand. See oli vast ootamatus! Kuda anda edasi valdadele iseseisvuse manifesti ja Tallinna sündmusi? Tõttasin keskjaama. Tõsi: traadid mõõkadega puruks raiatud. Kuid juba arutati ja sõlmiti neid kokku. „Eksikombel“ oli kaks või kolm ühendusliini terveks jäänud. Neid kasutasime kohe. Meid kuulati ehmunult: neil enamlased veel kohal.

1918 a. sügisel, kui kahurite paugud kostsid juba mitmet päeva selgesti linna, kõlistas hilja õhtu telefoni preili: temal olla väike palve. Arvatavasti taganevad linnast lähemal päivil kõik asutused. Kas ma ei teataks, kui meil neid enam tarvis pole. Olla õige õudne jääda üksi kivikeldri. Lūbasin. Ja sel pühapäeval 15. detsembril, kui linna kostis juba tundi kolm ikka lähenev ja lähenev püssi- ja kuulipildujate

pragin, läksime koos sapööri ohvitseriga kohusetruid preiliseid keldrist vabastama. Trepil küsisin ohvitserilt, mis ta jaamaga teha mõtleb. „Kahju head kommutaatori purustada: ehk vajame seda veel. Kat-

sun anda neile, saatanatele, niisuguse kee-
rulise maatihenduse, et saavad paar- kolm
päeva pusserdada. Ütlesin preilidele, et
tuln täitma oma lubadust. Need tänasid,
riietusid kähku, ja lahkusid.

24. veebruar 1918 a. Tallinnas.

Omavalitsustegelase ja endise Eesti Maanõukogu liikme mälestused.

T. LAUR.

Viibisin sel suurel ajaloolisel päeval, mil Eesti Vabariik avalikult ja ametliselt välja kuulutati, kui ka mõni aeg enne ja pärast Tallinnas. On elavalt meeles kõik need momendid, mis siis korraga kolme valitsuse, s. o. Eesti Vabariigi Valitsuse-, Vene enamliste- ja Saksa okkupatsiooni võimude tegutsemiste näol panoraamana siin väga reljeefliselt väljendusid. Kuigi mõni nädal enne 24. veebruarit kodanline ajakirjandus enamlaste poolt suleti ja kõik meie tähtsamad tegelased ja riigimehed nii ütelda „põranda alla“ osalt välis- ning osalt ka sise- mail meie vabariikluse mõtte levitamise aladel misjonitöödel tegutsesid, ometi said pealinna elanikud aegsasti ustavaid teateid Saksa okkup. vägede Saaremaalt mandrile tulekust ja siin edasi liikumisest.

Nii põgenes veebruari algupäivil üks greeka-õigeusu preester, eestlane, lumivalge voodilina sisse mässitult, et sakslased, kes saarlastele mandrile tuleku lubasid välja ei annud, salajaselt ühel öösel üle jää suurele maale ja Tallinna ning tõi siia teateid, et Saksa sõjaväed Saaremaalt meie mandrile nüüd kindlasti tulevad, kuna praegu nad õlgi Eestimaa suunas jää peale riputavad, õlgele vett peale kallavad ja õled jäässe külmada lasevad, et siis jää seda vastupidavam nende sõjavooride all oleks.

Arusaadav, et sarnaste ustavate teadete saabumise puhul meie mandri okkupeerimise kavatsuse kohta Saksa vägede poolt meie oma riikluse teostaja rahvaesituse volitustega varustatud Peaste Komitee, kes Tallinnas, S.-Tartu maanteel, „põranda all,“ konspiratiiv-korteris tegutses, pidi Eesti Vabriigi väljakuulutamise ruttama, mida ta ka tegi. See, kes Saksa okkupeerimise midagi teada ei tahtnud, oli enamline võimu-valitsus Eestis. Mida rohkem Saksa vägede Tallinnale lähemale tuleku jutud tsirkuleerisid, seda närvilistemaks muutusid püssi paugutamised Tallinnas.

Eesti valgekaartile vastuhakkamise tähe all saatis J Anvelt ja Ko hulk oma sõna-kuulelikku pimedat massi, — relvastatud mehi ja naisi Keila ja Riisipera suunas arvatavale valgekaardile — Saksa sõjaväele vastu. Keila raudteejaama juures tekkis punakaartlaste ja Saksa vägede vahel veike vormiline lahing, mil enamlased pidid jalga laskma, oma surnuid ja haavatuid maha jättes. Samal ajal lasti ka öösel Naissaare kindlustused õhku ja süüdati seal ladud põlema. Selle tagajärjel kotsid järk järgult siis ka ülitugevad mürtsud Naissaare poolt Tallinna. Ühtlasi tsirkuleerisid õudsed kuulused ringi, et enamlased tahta ka linna pommitada, sest et suur osa elanikka olla „burschuid“ ja valgekaartlased või nende pooldajad. Selle tagajärjel ei julgenud siin keegi linnaelanik umbes 21—23. veebr. öösetel rahulikult magama heita. Eriti ärevil oldi 23. veebr. ööl. Tallinna tulid teated, et Saksa väed Kanamale, Sauele, Nõmmele (Pärnu maantee ääres) jõudnud ja 24. veebruaril Tallinnasse sisse marsivad.

Jõudiski kätte see ülipõnev ajalooline Madisepäev — 24. veebruar. Juba varahommikul oli siin näha maja seinte ja telef. postide külge kleebituna meie Pääste Komitee manifest Eesti Vabariigi väljakuulutamise üle ja esimese Vabar. Valitsuse liigete nimekirj. Rahvas luges tõsiste nägudega, salkades koos. Ühtlasi kõlasid Tall. Eesti Lutheri kirikutest kirikukellad, märgiks, et täna suur ajalooline päev ja kirikutes pidulik jumalateenistus on, mil manifest rahvale etteloetakse. Ka hulk relvastatud omakaitse- ja sõjamehi, valged sidemed käevarre ümber, liikusid uluitsatel, küll autodega, küll jala. Samuti askeldasid peajasjalikult autodes ka enamlased, kelle närvilised edasi-tagasi sõitmised piirdusid ainult Toompea, kesklinna ja sadama raioonis. Koliti kiires korras kolme vene sõ-

jalaeva peale, mis sadamas ankrus seisid. Punakaartlased olid uulitsatelt, nagu käega pühitud. Nägin pealt sarnast enamlist kolimist Oleviste kiriku ees, mida nad „Olevi rahvamajaks“ olid muutnud. Seal, kirikus, leidus nähtavasti ka nende suurem toidu tagavara: konservid, kilukarbid jne. Laoti kiiresti autosse, mis jõuti.

Jõudsin peatuda Kaarli, Jaani ja Pühavaimu kirikutes, mis rahvast tungil täis ja kus kirikuteenistust suure pidulikkusega peeti. Mõned kirikulised pühkisid silmist pisaraid. Saksa kirikute ukсед olid kinni.

Juba kuuldus, et Saksa väed Pärnu maantee kaudu linna sisse tulevad. Rutasin ka sinna. Eesti soost linnarahvas oli salkade kaupa tänavate ääres kurb-tõsiste nägudega seismas. Kes eriti seal askeldasid, olid meie Saksa soost kodanikud, kes Pärnu maantee otsa Saksa sõjameeste vastu sõitsid, käes mitmel paberi sisse mähitud elavad lilled. Esimestena tulid 2—3 üksikut kiivrimeest jalgratastel, püsid õlal, kuna püssi torude otsas sakste poolt kingitud lilled. Tõnismäel jagati ohvitseridele maiustusi ja kohvi. Kokku võis sõjaväelasi umbes 1000 olla. Koguti Vabadusplatsile kokku. Siia tulid ka Tallinna sakslased ja kadakad kokku. Isegi Greifenhageni kliiniku „haiged“ tulid platsile.

Korraga ilmusid Saksa sõjaväe lennukid linna kohale luurekäigule. Tiirlesid võrdlemisi kõrgel. Enamlased olid ka juba kõik sadamasse sõjalaevadele jõudnud ühes siin viibivate madrustega, kuna viimaseid meie omakaitse mehed otse sadama poole ja siit ära reisima sundisid. Need pistsid nüüd Vene sõjalaevadelt Saksa lennukisi

pommitama. Kostasid hirmsad pommipildujate kärgatused, kuna pommid õhus lennukite suunas lõhkesid, pildudes alla linna peale kilde. Ükski pomm lennukisi ega linna elanikke ei tabanud. Tõusis paanika. Pommitati vähemalt pool tundi. Üks suur pommi kild kukkus Vene turu ääre advokaat J. Teemanti korteri ette, lüües suure augu maa sisse. Minu kõrva äärest lendas üks „eksind“ püssi kuul mööda, maja värrava plangu sisse.

Peagi vaikis pommitamine, kuna Vene laevad hakkasid aeglaselt sadamast kaugemale Peterburi suunas nihkuma, viies endaga kaasa viimsed Vene võimu jäänused ja lõpetades ühtlasi ka jäädavalt meie peale surutud 218 aasta vanused sidemed Venega . . .

Sipelga usinusega löid Saksa sõdurid sama päeva õhtuks linnas oma väljatelefoni võrgu üles ja tegid esimese korralduse, et elanikud ei tohi peale kella 8 õhtul enam väljas liikuda. Seda oli neil muu seas ka seks vaja, et kodanikud ei näeks Pärnumaanteelt sisserändanud umbes 1000 pealise sõjameeste teist maanteed kaudu linna taha paigutamist, kes järgmiseil päivil jälle linna marssisid sarnase näoga, nagu oleks ikka uued ja uued sõjaväed sisse tulnud. Elanikkel pidi tunne olema, et kümned tuhanded sõjamehi on sisse marssinud, mispärast oma iseseisvuse peale mõelda enam ei tohiks. Ka tegelikke samme astuti selleks. Harju maavalitsuse tegevus katkestati K. Päts ja teised vangistati. J. Vilms tapeti äraandliselt võersil. Kuid hoolimata sellest on meil täna rõõmus 24. veebr. 1928.

Maavalitsuste tegevus arvudes.

Toitlus-kaubandusosakond.

Läinud aastal toodud andmetele maaomavalitsuste tegevuse üle toome lõpuks siin arvusi maavalitsuste toitlus-kaubandusosakondade tegevuse üle.

Tuleb algul kohe tähendada, et toitlus-kaubandusosak. tegevus kuulub ainult maaomavalitsuste alguaastate tegevuse hulka. Täh. osakonnad algasid tööd 1918 a. lõpul ja lõpetasid selle 1921 a., ühel ajal Toitlusministeeriumi likvideerimisega. Vabadussõda ja selle aegne raske majandusline seisukord kutsusid vajaduse toitlusosakondade järele välja, ja need täitsid oma ülesande.

Sõjaaegne kiirus ja sisemine täpsema korralduse puudumine tingivad asjaolu, et andmed selle osak. tegevuse kohta täielikud ei ole. Kuid needki arvud, mis järgnevates tabelites ja ülesloetlustes ametliste aruannete järele toodud, on maaomavalitsuste armsamad arvud, mille peale nad uhked võivad olla. Kui ühe ehk teise osakonna tegevuse kohta öelda võidak, et seda oleks võinud ka mõni inspektor või prefekt ära teha, siis vaevalt seda saaks tõendada toiduainete, hobuste toidumoon, veoabinõude ja varustuse kokkuvõtmise

Sõjaväe jaoks kokkuvõetud ja sõjaväele edasi antud toiduained.

Toiduainete nimetus	Lääne	Pärnu	Saare	Tartu	Valga	Viljandi	Viru	Võru	KOKKU
Rukkid (puudades)	14885	15808	9792	342189	60261	146631	84936	54480	728982
Otri	12577	10177	3652	165525	31211	109613	29916	33014	395690
Segaviija	5270	—	557	485644	—	—	—	—	491471
Nisu	387	857	125	12010	—	1728	1031	152	16290
Pelushkid	226	—	—	—	—	—	—	—	226
Herneid	72	—	—	—	1290	640	—	508	2510
Odratangu	4557	9653	522	—	4284	—	9857	1709	30582
Kaeratangu	1989	2003	—	—	—	—	—	11	4003
Rukkijahu	1396	11384	1799	—	32538	1277	—	139	48533
Nisujahu	86	181	135	—	—	186	—	34	622
Nisupüüli	736	4	—	—	—	796	—	—	1536
Võid	1887	1356	213	5179	365	2451	2894	920	15265
Mune (tükk)	13189	58789	30395	2904	1982	20863	107724	77641	313487
Liha (puudades)	11266	6773	3766	58866	11103	53069	15951	18557	9351
									+ 92550 tk.
Elusloomi (tk.)	3382	44735	—	40806	1588	—	61763 (pd.)	2039	61763puud.
Kapsaid (puudades)	606	—	185	6401	397	412	18995	838	27834
Kartulaid	1307	15016	2588	228963	29646	81640	369814	74632	803606
Rukki püüli	—	1732	—	—	—	—	—	—	1732
Ube	—	—	14	—	—	56	—	—	70
Kohupiima (toopides)	—	—	—	1475	—	31	—	—	2506
Püüa	—	—	—	—	42845	20	—	—	42865
Odrajahu (puudades)	555	3603	34	—	5351	586	—	—	10129
Rukki leiba	—	—	—	—	—	51	—	7098	7149
Soola	—	—	285	7265	—	422	—	1343	9315
Kruupe	—	—	—	—	—	49	—	—	49
Kala	—	2646	99	5573	25	432	5331	107	14213
Suhkurt	—	—	3	—	—	—	—	22	25
Heeringaid	—	—	—	—	—	—	—	18	18
Vorsti	—	—	—	—	—	—	—	55	55
Kohvi	—	—	—	—	—	—	—	58	58
Aiaviija	—	—	—	—	—	—	—	267	544
Siigid	—	—	45	—	—	—	232	—	1243

Märkus: Harju ja Järvamaalt andmed puuduvad.

kohta sõjaväele ja toiduainete kokkuvõtmise kohta linna- ja maatainimestele ajal, kus mitu aastat kestnud ilmasõda oli põllumajandusele raskesti tunda annud, kus demoraliseeritud distsipliinita taganevad Vene väed riisusid ja hävitasid, okkupatsioonivõimud puhta töö tegid ja, lõpuks, enamlaste väed üle poole maal olid talitanud. Seda imet võis teha ainult maaomaavalitsus oma valitud meeste kaudu. Sellel raskel nälja ajal kõike seda varanduste hulka võtta rahvalt ei jõua ükski jõud. See võim, kes seda on teinud, peab rahvale enam kui lähedane olema. Ja et seda võeti vabaduse eest võitlejale sõjaväele, et seda võeti nälgivale rahvale, siis omavad selle tegevuse tagajärgi näitavad arvud mitmekümne kordse mõju. Just see aeg ja otstarb annavad neile arvudele erilise hiilguse. Sellepärast on nad ka omaavalitsuste tegevuse aruannete arvude hulgas aukohal. Nad näitavad, missuguse riiklise tähtsusega töö maaomavalitsused raskel ajal ära on teinud. Need au arvud peavad aga ühtlasi ka õõgivateks süteks nende pealagedel olema, kes maaomavalitsusi hävitada

ihaldavad. Need arvud peavad vähemalt maaomavalitsuste surma soovijatele vabariigi 10. aastapäeva puhul küsimuse ülesseadma, kas peaks meie tänase suurt riiklist püha, suuremat rõõmu päeva Eesti ajalooks, kui ei oleks olnud neid arvusid, kui ei oleks olnud siis kohtadel maaomaavalitsust, kes sõjaväge ja maata rahvast toitis.

Muidugi mitte, ilma ühegi kahtluseta.

Need arvud jäävad ajalukku. Toome nad sellepärast ka ajaloolisel suurpäeval auks neile, kes neis arvudes näidatud teo teostanud

Toitlus-kaubandus osakonna töö kohta tuleb veel tähendada, et peale sundusliku toiduainete ja varustuse muretsemise osakonnad mitme maaomavalitsuse juures ka vaba kauplemise alal tegutsesid. Selle tegevuse ulatust iseloomustavad viimase tabeli arvud.

Nende juures tuleb meelespidada, et sel ajal, 1919—1921, rahakurs koguni teine oli ja praeguse rahaväärtuse järele summad kaugelt suuremad tuleksid.

Teised tabelid ja andmed räägivad ise oma eest.

Elanikkudele jaotatud toiduained puudades.

Tabel № 3.

Toiduainete nimetus	Lääne	Pärnu	Saare	Valga	Viljandi	Võru	KOKKU: kuues maakonnas
Rukkid	9655	66349	17666	2814	44265	49333	190082
Otre	12317	42534	8367	—	20905	29604	113727
Kaeru	7567	47982	7948	—	16350	11356	91203
Rukki jahu	8923	6489	2175	—	2074	7142	26803
Odrajahu	1861	379	61	—	121	2836	5258
Kartulid	4436	5095	3197	—	3058	17542	33328
Kalu	—	16539	133	—	—	442	17114
Nisu	442	2175	538	—	661	—	3816
Võid	11	88	312	—	289	—	700
Herneid	2	—	5	—	1	—	8
Liha	—	425	527	—	475	—	1427
Kaerajahu	—	—	47	—	45	—	92
Nisu jahu	521	3053	6165	—	167	—	9906
Segavilja	2624	—	—	—	—	—	2624
Pelushkid	327	—	—	—	—	—	327
Odratangu	560	—	213	—	—	—	773
Kaeratangu	7	2694	6	—	—	—	2707
Segavilja	246	—	511	—	—	—	755
Loomajahu	866	—	—	—	—	—	866
Kapsaid	169	—	24	—	—	—	193
Kliisid	—	3804	—	—	—	—	8804
Suhkurt	—	—	50	—	—	—	50
Läätse	—	—	6	—	—	—	6
Soola	—	—	80241	—	—	—	30241
Kohvi	—	—	10	—	—	—	10

Tabel № 2.

Sõjaväele muretsetud hobustemoona.

Maavalitsuse nimetus	Heina pd.	Põhku pd.	Kaeru pd.
Lääne	102015	1535	16243
Pärnu	146784	20735	89855
Saare	1873	60	2634
Tartu	315148	169777	485644
Valga	176733	22222	72055
Viljandi	142755	29416	291352
Viru	339074	72024	134417
Võru	186183	27451	151253
Kokku :	1410565	343220	1243453

Märkus: Harju ja Järvamaalt andmed puuduvad.

Veoabinõud sõjaväele.

Veoabinõusid muretsevad sõjaväele kõik maavalitsused. Et andmeid selle kohta kõigest maakondadest käes ei ole, toome siin näiteks ülevaate saamiseks andmeid selle kohta Viljandimaalt. Viljandi maavalitsus on sõjaväele kokkuvõetud ja edasi antud:

Vankreid	13	torpe	133
valjaid	319	sadula tekkisi	7
range	488	välja köökisi	1
ohje	338	hobuseraua	
ohelikke	12	naelu pd.	20
sadula osasid	4	reeperasid	29
sorisid	2	sedelkasid	318
ööpäitseid	29	sedelka rihme	275
regesid	314	tregisi	102
päitseid	13	sadulaid	198
schleisid	413	hobusetekke	1596
looke	341	välja leivaahjusi	1

Sõjaväele kokkuvõetud ja edasi antud varustus.

Kuna ka varustuse kohta üldandmed puuduvad, loeme näitena üles Viljandi ja Saaremaa maavalitsuste andmed, üksik-asjades tuues andmeid ka teistest maadest.

Viljandi maakond on varustust annud:

Kasukat	747	särki	1415
sinelit	190	kindaid pr.	4620
palitut	90	sokkisi	6064
talimütsi	648	jalarätikuid	6832
suimütsi	14	käterätikuid	276
saapaid paar.	1569	poolitaldu	6
pealispükse "	403	taskurätikuid	11
pealkuube "	387	lambanahka	10265
kasukavesti	70	voodilinu	80

villast vesti	17	villast lõnga pd.	66
sooja särki	432	villu	3
sooje pükse pr.	9	paschlikut	10
nahk	2	viltsaapaid pr.	6
seepi pd.	89	tubakat pakk.	1
kaela salli	201	lusikaid	7891
linast riidet knr.	82	nuge	2729
villast riidet "	150	kahvleid	2985
aluspükse pr.	1345	traati nl.	82

Saaremaa maavalitsuse poolt on edasi antud:

Kasukaid	30	kindaid	686
sinelid	8	sokkisi	545
mütsi	50	käterätikuid	6
saapaid p.	12	taskurätikuid	15
pükse p.	42	lamba nahku	14
kasukavesti	5	villu puuda	15
villast vesti	48	paschlikut	6
sooja särki	26	viltsaapaid p.	1
salli	3	lusikaid	6
aluspükse	119	vooditekke	1033
särki	106		

Teised maavalitsused on näiteks annud: Lamba nahku:

Lääne maavalitsus	9504	nahka
Tartu "	5425	"
Viru "	9087	"
Võru "	7268	"
Valga "	989	"

Kokku Viljandi ja Saaremaaga 42552 nahka.

Villu:

Tartu maavalitsus	359	puuda
Viru "	117	"
Võru "	189	"
Valga "	38	"

Kindaid on annud Lääne m.-v. 189 paari, Valgamaa 1611 paari ja Virumaa 5063 paari, voodi tekke Võrumaa 478, takku Võru m.-v. 849 ja Valga m.-v. 246 puuda, petrooleumi Viru m.-v. 16 ja Võru m.-v. 88 puuda, seepi Viru m.-v. 817 puuda, Võru m.-v. 3 puuda.

Elanikkudele vabal müügil müüdüd kauba koguväärtus oli markades:

Läänemaal	24.791.750.—
Pärnu	8.184.852.—
Tartu	57.892.317.—
Viljandi	4.657.782.—
Viru	54.587.600.—
Võru	19.000.000.—

Kokku kuues maak. . 169.114.301. |

Eesti Maaomavalitsuste Liidu ja omaval. tegevus.

Vallavolikogu seaduse eelnõu kiirustamas.

Patküla vallavolikogu 26 jaan. s. a. protokollist loeme.

Vallavolikogu ettepanek Põllutöoministriile, koguk., as.- ja erarendimaade muudatuse eelnõu asjus.

Vallavolikogu ära kuulates vallavalitsuse ettekandel E. Maaomavalitsuste Liidu häälekandjas „Maaomavalitsuses“ 10. nov. 1927 a. Nr. 17 ilmunud teadannet Koguk., asut.- ja erarendim. korrald. seaduse muutmise seaduse eelnõu käigu kohta ja tähele pannes, et Siseministeriumi resolutsiooniga 1. nov. 1927 a. seaduse algatamine Põllutöoministeriumi peale pandud ja kiireks tunnistatud, millest juba ligi 3 kuud mööda ilma, et selle eelnõule edaspidise käigu andmise kohta andmeid oleks avaldatud ja ometigi on seaduse vastu võtmine kõige kiirema iseloomuga, sest iga päevaga töötavad Maakorralduse ja Peakomisjonid, otsustades valla kogukondade päralt olevaid kooli ja valla talusid Koguk.-asut.- ja erarendim. korrald. seaduse alusel üksikutele isikutele — kui kingituseks. Seadus on meie riiklise demokraatlise korra põhimõttega vastolus, mille alusel ühiskonna ehk omavalitsuste päralt olevad varandused, vallatalud, muudetakse üheisiku omanduseks ja antakse sellega teatud isikutele meie riigis eesõigustatud seisukoht, selle peale vaatama, et valla taludes rentnikkudeks sarnased isikud, kes peale 1. dets. 1924 a. kui kommunistlised organisatsiooni liikmed vallavolikogust kõrvaldatud said, kuna praegune seadus neile valdade arvel ja kogu rahvalt aastast aastasse sissemaksitud maksudega omandud maakohti kindlustab. Praegused valla talud on meie esivanematelt tulevastele põlvedele jäetud

pärandus, mida vallavalitsused omale tulude saamiseks ja kallima pärandusena alles peavad hoidma. Kõige selle põhjusel vallavolikogu lahtise hääletusega ühel häälel otsustas: esineda Põllutöoministeriumile ja Riigikogu rühmadele käesolevast protokollist ärakirja ettepanemisega, et Maaomavalitsuste Liidult esitud Koguk.-asut.-erarendim. korrald. sead. muutmise seaduse eelnõu saaks kõige lähemal päevil Riigikogule esitud vastuvõtmiseks ehk seisukoha avalduseks — mille järeldusel vallad kas rahvahääletusega omi õigusi peavad kaitsma.

Valla koolimaja riigistamine pandi seisma.

Audru vallavalitsus teatas 12. jaan. s. a. E. Maaomaval. Liidule, et Riigimaade valitsus olla otsustanud Audru valla Kabriste koolimaja hoone riigiomaks tunnistada, mis pärast vallavalitsus palus Liidu toetust küsimuse lahendamisel. Maaomaval. Liit astus vastavad sammud. Nende tagajärgede kohta sai Audru vallavalitsus Liidult vastuse, milles Eesti Maaomavalitsuste Liidu juhatus teatab, et viimase ettepaneku peale vastas Maakorralduse ja Metsade Peavalitsus 10 veebr. s. a. Nr. 9/3150 all, et Audru valla koolimajade omandusküsimuse lõpulik otsustamine Maakorralduse ja Metsade Peavalitsuse peadirektori nõusolekul on seni edasilükatud kuni seaduse eelnõu saatus valla nimele kreposteerimata kinnisvarade kohta otsustatud.

Valdade väga elav kontakt E. Maaomavalitsuste Liiduga.

Viimasel ajal on vallad väga elavalt oma hädades E. Maaomavalitsuste Liidu poole pööranud abi nõutades keskvalitsuse ees, eriti vallamaade asjus.

Küsimused ja vastused.

Küsimus Nr. 14. Ametnikkude tööle tuleku kontrollist.

Kuidas on kõige ostarbekohasem ametnikkude õigel ajal tööle tulemist kontrollida, kas tööle tulejate registreerimisega sellekohases raamatus või muul teel? Sekretär.

Vastus:

Vastuse kirjutaja on näinud veneaegistes suur-

tes asutustest peale küsimuses täh. korra ka teist-suguseid kontrolli abinõusid, kuid enese praktikast peab kõige tegajärjekamaks selle: kontori või kantslei üldjuhatajal enesel õigel ajal kohal olla. Teavad seda ametnikud, ei ole nende hiljaks jäämist karta. Kui siis juhusliku hiljaks jääja järele kord küsida, on hiljaksjäämise haigus paugupealt arstitud.